

Капустян І. І.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

ПОЕТИКО-КОНТЕКСТУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ Г. К. АНДЕРСЕНА «УСЬОГО ЛИШЕ СКРИПАЛЬ»

У статті проаналізовано особливості поетики роману з урахуванням перманентної проблематики у творчості письменника, а саме боротьби між добром і злом. Зокрема, увагу зосереджено на майстерності створення характерів. Автор досліджує особливості побудови сюжету, ролі епіграфів у функціональності імаго. Постулюється ідея про невіддільність авторського світогляду й контекстуального образу в романі. У результаті засвідчено когеренцію поетики на основі філософської екзистенціальної проблематики.

Ключові слова: жанр, поетика, роман, художня структура, імаго, стиль.

Постановка проблеми. Г. К. Андерсен (дан. *Hans Christian Andersen*) належить до найкращих данських романістів XIX століття. Відомий науковець, літератор-дослідник творчості славетного казкаря Бо Грьонбек (дан. *Bo Grønbech*) зазначав у своїй праці «H. C. Andersen, levnedsløb, digtning, personlighed» (Hans Christian Andersen, *Life, Poetry, Personality*), 1971 р.), що за життя письменника «його ім'я ставили в один ряд із такими європейськими величинами, як Вальтер Скотт і Віктор Гюго» [5]. Із-під пера данського письменника вийшли безліч творів різних жанрів, серед них – шість романів («Імпровізатор» (дан. «*Improvisatoren*», 1835 р.), «О.Т.» («*Otto Torstump*», 1836 р.), «Усього лише скрипаль» (дан. «*Kun en Spillemand*», 1837 р.), «Дві баронеси» (англ. «*The two baronesses*», 1848 р.), «Бути чи не бути» (дан. «*At være eller ikke være*», 1857 р.) та «*Lucky Peer*» (1870 р.). Проте в сучасному вітчизняному літературному світі ім'я Андерсена переважно асоціюється з казкарем. Казки Г. К. Андерсена перекладені більш ніж на 130 мов світу, але романи письменника не отримали такої популярності, лише деякі з них перекладені російською. Сьогодні немає жодного перекладу романів Г. К. Андерсена українською мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постає Г. К. Андерсена як казкаря, романіста, оповідача постійно привертала увагу літературних критиків і науковців. Серед найвагоміших робіт варто зосередитися на працях Л. Брауде, Б. Грьонбека, Г. Брандеса, Й. Йоргенсен, Й. Якобсена. Вітчизняні наукові джерела, присвячені детальному аналізу роману «Усього лише скри-

паль», практично відсутні. Тим часом цей твір високо оцінив шведський драматург, новеліст і поет Й. Стрінберг (англ. *Johan August Strindberg*, 1849–1912 рр.): «Це велика казка, – писав він, – і одна з кращих у Андерсена» [цит. за: 3].

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування поетико-контекстуальних особливостей роману «Усього лише скрипаль».

Виклад основного матеріалу. Жанр роману «Усього лише скрипаль» характеризується складністю та багатошаровістю через поєднання особливих рис, притаманних роману виховання, пригодницькому й автобіографічному контенту. Константною в тексті роману є наявність казкових елементів, які пронизані філософськими роздумами. Це роман про нерозділене кохання та почуття, про справжнє життя з його радощами й розчаруваннями, любов'ю й смертю, правдою й брехнею.

Роман «Усього лише скрипаль» містить у собі риси андерсенівського автобіографічного роману, де чітко простежується тотожність автора та наратора, ретроспективний опис подій життя автора, зображення навколишньої дійсності крізь призму сприйняття наратора, відносність тривіальності чи значущості для життя автора подій, що відбулися, реальність і фактичність зображуваних подій, самоідентифікація автора у світі, саморефлексія над подіями власного життя.

Аналізуючи автобіографічний наратив, слід звернути увагу на психологічні аспекти його створення та сприйняття. Автобіографічний характер роману зумовлений багатьма факторами й обставинами: автор дає герою своє ім'я – Крістіан, дія багатьох розділів роману відбувається в данській

провінції, батьки героя, як і батьки самого автора, бідні люди. Але найголовніше – у романі відображені дитячі спогади від подорожей європейськими країнами, враження та сподівання юної душі, обмірковування естетичних і філософських поглядів. Образ автора відіграє велику роль у художній структурі роману. Основними способами вираження авторської свідомості є автороповідач і ліричний герой. Роман насичений авторськими ліричними роздумами, які значно розширюють смислове поле твору, надаючи йому воістину філософського характеру.

В основі роману – біографічний принцип. Дія його перших розділів відбувається в данському місті Свендборге (Svendborg Kommune). В експозиції твору автор знайомить читача з батьками Крістіана. Його батько був звичайним кравцем, а мати, Марія, – прачкою. Примітно, що батько хлопчика, як це часто буває в казках, не названий на ім'я, він просто кравець, який любить природу й подорожі. Однак цей кравець не такий простий, як може здатися на перший погляд. Коло його життєвих інтересів не обмежується буденністю. Про це свідчить намальована, а точніше, зроблена ним картина «Перевтілення», на якій зображені доктор Фауст, занурений у роздуми про науку, а також Біблія й Сатана, який спокушає лікаря.

Картина мала свої секрети: якщо потягнути за один шнур, годинник перетворювався на Сатану. *“On one side stands a clock ; it is twelve o'clock at night : on the other side lies the Bible. Pull the string, there, on the left. See ! the clock changes into a devil, who leads Faust into temptation. Now, we will pull this string on the right, and the Bible opens, an angel comes forth from the leaves and speaks words of peace”*. «А тепер ми тягнемо за інший шнур, Біблія розкривається. З її сторінок сходить ангел і закликає до миру на землі», – пояснює кравець [1].

Коментуючи це висловлювання кравця, автор підкреслює, що в змайстрованій ним книзі «показувався також віршик, який передає спокусливі слова диявола й застереження ангела» [1]. Сюжет для своєї картини батько героя запозичив у подорожах Німеччиною. У контексті роману мікросюжет картини набуває символічного сенсу. У подальшій розповіді читач буде спостерігати боротьбу божественного й диявольського в душах героїв роману.

Важливий мотив експозиції роману – мотив будинку, символом якого є лелеки. Роман починається з авторських роздумів про те, що навесні, коли розтане сніг, лелеки повертаються з далекої подорожі в Данію, «до себе додому». У подальшій розповіді ці птахи будуть неодноразово згадува-

тись у тексті роману. Вони супроводжують Крістіана протягом усього його життя. Лелека на даху будинку єврея, в якому жила його внучка Наомі, лелека на лузі, який спокусив хлопчика вийти в широкий світ. У кінці роману читач бачить лелеку в будинку героя, «єдина жива істота, що прикрашає його самотність» [1]. Герой урятував пораненого птаха, вилікував його, і той залишився з ним. Загибель цього лелеки, якого закливали сильніші птахи, є символом суспільного ладу, в якому перемагають тільки сильні, а з іншого боку, ця загибель віщує смерть самотнього й хворого Крістіана. Образ лелеки можна розглядати як наскрізний образ-мотив твору.

У романі два композиційних центри, два центральних образи – Крістіан і Наомі, долі яких простежуються, починаючи з дитячих років. Андерсен – майстер створення дитячих образів не тільки в казках. У романі «Усього лише скрипаль» він детально описує, як у життя вразливого хлопчика Крістіана входить дівчинка Наомі, онучка єврея, яка живе по сусідству.

Символікою пронизані ігри дітей. Наприклад, Наомі, у якої були «живі газелеві очі», круглі щічки й чорні локони, запропонувала Крістіану продавати гроші, при цьому грошима служили пелюстки квітів. Щоб отримати їх, потрібно було щось дати натомість, а оскільки в Крістіана нічого не було, він повинен був віддати Наомі свої очі й губи. Символічний характер епізоду полягає в тому, що вже тоді, у дитячі роки, довірливий і наївний Крістіан полюбив Наомі й завжди готовий був віддати їй своє серце, ось тільки вона цього не потребувала.

Руйнуванням ідилії є епізод пожежі в будинку єврея, під час якої загинув його господар, а живими залишилися тільки його слуга Юль і внучка Наомі, яку врятував тасмничий норвежець, хрещений Крістіана. Символічний характер цього епізоду підкреслює загибель лелек на будинку єврея під час пожежі. *“Upon his parents' house he saw a stork; it was the father-stork, that had returned, and could neither find his nest nor the house on which his nest had stood”*. Лелека-мати стояла посеред вогню й горіла разом із дітьми, а коли повернувся лелека-батько, то не знайшов ні гнізда, ні будинку [1].

Коли після пожежі батьки Крістіана забрали сироту Наомі до себе додому, ігри дітей продовжилися. Хлопчик на все життя запам'ятав, як вони грали в нареченого й наречену, як він поцілував дівчинку, дотримуючись законів гри. Він був для Наомі названим братом доти, доки за нею не приїхала карета графа, що удочерив її.

Починаючи із цього моменту, сюжетні лінії героїв на деякий час розходяться. Автор зосереджує увагу на найбільш важливих епізодах у житті Крістіана, на тому, як він відвідує будинок хрещеного – скрипаля-норвежця, який учить хлопчика грати на скрипці. Прив'язаність і страх – два почуття, які відчуває Крістіан у його будинку.

У своєму романі Андерсен часто використовує прийом екфрасису. Опис картин, які висять у будинку хрещеного (п'ять частин із «Танцю смерті»), – своєрідне доповнення до психологічного портрету їх власника. Дивлячись на ці картини, хлопчик просить хрещеного зіграти танець смерті. Ці деталі тексту підсилюють атмосферу таємничості, якою оповитий образ хрещеного.

Можна припустити, що на його створення вплинули популярні в епоху романтизму готичні романи. Так, мати Крістіана вважала, що в грі хрещеного є щось від ворожіння. Щоб підкреслити особливості гри норвежця, автор розмірковує про гравюри, які висіли в його будинку й були привезені з Парижа. Опис цих гравюр – приклад інтермедіальності в романі. На одній із них був зображений диявол, на іншій – місце страти. Диявол сидів на верхівці стовпа, розкинувши ноги, при цьому стовп нагадував подобу хреста з Голгофи. Молода дівчина молилася перед хрестом, думаючи, що це святиня. «При першому погляді на картину, – зауважує автор, – нам здається, що дівчина поклоняється хресту, але скоро стає ясно, що перед нею диявол» [1]. Коментуючи зміст гравюри, автор підкреслює, що такого ж роду картини, тільки зображені у звуках, являла собою музика хрещеного. Мотив диявольської спокуси буде неодноразово повторюватися в романі, і його можна вважати лейтмотивом твору.

Образ хрещеного далеко не однозначний і багато в чому таємничий. Крістіану була відома містична легенда про те, як нібито хрещеного навчив грати на скрипці водяний, який пізніше гнався за ним, можливо, бажаючи отримати його душу, але хрещений сховався в церкві. З одного боку, він добра людина. Саме він дарує Крістіану свою стару скрипку й книги, стає його першим учителем, бере із собою в першу в житті хлопчика подорож у Торсенг, рятує його, коли той захлинувся в морській воді. Поїздка в Торсенг пов'язана з ще одним страшним для недосвідченої дитини випробуванням. Сховавшись на дзвіниці, він не встиг покинути її до того моменту, коли дзвони почали дзвонити. Хлопчик відчув наближення смерті й усвідомив, що дзвони можуть убити. Це почуття страху, яке Андерсен передає з великою майстер-

ністю, не минуло безслідно й стало причиною нападів у Крістіана, позбутися яких йому допомогло тільки диво, зокрема чудодійне джерело.

Незважаючи на те, що хрещений був знаковою фігурою в житті хлопчика, він не став слідувати його життєвим напуттям. Речі, які він виголошував під час однієї із зустрічей, не випадково здалися матері Марії роздумами від лукавого, і вона подумала, що це злий дух, якого вона боялася, сидить із нею за одним столом. Так, хрещений висловлював думки про те, що «дикий звір сидить у кожному», що цей звір незнищений і рано чи пізно вийде назовні. Він радив хлопчиків: «Лови радість, поки молодий, щоб у старості не плакати про те, що в тебе немає гріхів; гріхи в житті необхідні, як сіль у їжі <...> Бог чи диявол – у чий полк ти визначений служити – то буде тобі добрим господарем» [1]. Можна погодитися з інтерпретацією образу хрещеного, яку дає Б. Ерхов: «Хрещений переконує хлопчика у відносності правил моралі та в наявності в кожній людині її другого «я», яке живе в ній за законами підсвідомих інстинктів і почуттів» [6].

Остання зустріч Крістіана з хрещеним відбудеться через кілька років, після того, як його мати отримає звістку про смерть чоловіка, вийде заміж за іншого, і в новому будинку, куди переїде хлопчик, не будуть заохочувати ні його гру на скрипці, ні його любов до читання. Він утік із дому, дістався до поміщицької садиби Глоруп, де випадково зустрів хрещеного, який переховувався від правосуддя. Хлопчик здогадувався, що на душі хрещеного лежить тяжкий гріх. Він остаточно переконався в цьому, коли побачив, що ця близька йому людина наклала на себе руки. Крістіан приймає рішення не повертатися додому.

Автор роману вибудовує сюжет за законами роману виховання: на зміну одному вчителю героя приходять інші. Після хрещеного наступним учителем Крістіана став Петер Вік (*“mother's brother; Peter Vieck, who with his yacht lay at Svendborg”*), який погодився взяти його на судно в якості юнги. Бажанням Крістіана потрапити на шхуну сприяло те, що в Петера Віка була скрипка, на якій йому дозволили грати.

Важливим етапом у житті героя є його перебування в Копенгагені, знайомство з містом, у якому він утрачає частину своїх дитячих ілюзій. Андерсен із гумором описує, як матроси шхуни взяли хлопчика в будинок розпустити і як він розмовляв із власницею цього закладу, яка здалася йому прекрасною чарівницею. У цьому місті він уперше відвідав театр, у якому побачив Наомі. Наступна

зустріч героїв відбувається в будинку дівчинки, куди Крістіан проник у надії побачити її. Він любив Наомі як сестру, а вона зробила вигляд, що не знайома з ним. Крістіан був для неї всього лише «брудним голодранцем». За своїм життєвим прагненням і ідеалами це герої-антиподи.

У другій частині роману шляхи героїв кілька разів перетинаються. Доля зводить їх у критичну мить під час зимової подорожі Крістіана до Швеції, куди він відправився разом із Петером Віком. Вони змушені були перервати свій піший похід, тому що лід прорвало течією. Тут, на льоду між Зеландією та Швецією, відчуваючи страх, коли лід тріщав під ногами, Крістіан знову побачив Наомі, яка їхала в кареті з графом, своїм прийомним батьком. Автор порівнює долю героїв із вітром: вона залежить від того, у який бік він подме. Поки що доля дарує Крістіану зустрічі з дівчинкою, про яку він пам'ятав і думав завжди. Шхуна Петера Віка стоїть перед будинком графа, який називає Крістіана «маленьким музикантом». Спостерігаючи за життям у графському будинку, в якому є велика бібліотека з книгами Гете, Расіна, Свіфта, хлопчик усвідомлює, що він і Наомі знаходяться на різних полюсах.

Автор неодноразово зіштовхує героя з реаліями дійсності. Прикладом цього є епізод, коли біля корабля знайшли труп жінки із золотими сережками й бурштиновим намистом. Це була Стефанова Карета, яка любила матроса Серена. Побачивши це, Крістіан згадав настанови хрещеного: «Користуйся радіщами життя, поки можеш...» [1]. Тепер він розумів, що «це були слова від диявола». Цьому епізоду передують авторське міркування про тих, хто поліг і забув, що створений за образом і подобою Божою: *“His hand glided over the boy's countenance; his fingers touched his throat. “Now rides Death over the threads of thy life! Thy soul is pure and innocent, and if there be a state of happiness thou hast a clear title to it, if I involuntarily send thee out of this life. Ah, how little is required to send a soul out of the world! But I will not! May they all suffer and be tormented, as I have suffered and been tormented!”*. «У світлі місяця, коли дме вітер, щільніше закутуємося в плащі, нам зустрічаються істоти жіночої статі в білому, по-літньому легкому одязі. <...> Не вірте здоровому рум'янцю на їх щоках – мертві голови розфарбовані; <...> Вони поховали душу, а тіла ходять по землі» [1]. Тут звучить мотив продажної любові.

Під впливом прочитаних книг, і особливо Біблії, Крістіан змінюється. Він починає розуміти, що в реальному світі немає могутніх фей, «але тут

є Бог, більш могутній, ніж усі феї разом узяті» [1]. Примітно, що життєвої мудрості вчить Крістіана й Петер Вік, який радить йому: «Треба приймати життя таким, яким воно є, а не мріяти про нездійсненне» [1]. Однак автор підкреслює, що Крістіан керується іншими життєвими принципами: «В його думках і мріях були тільки пригоди, слава й Наомі» [1].

Важливою особливістю композиції роману є те, що в багатьох його епізодах указано точний час дії. Наприклад, автор повідомляє, що в кінці квітня 1816 р. Крістіан приїхав у місто Оденсе на острові Фюн, щоб продовжити вчитися грати на скрипці. У цьому йому допоміг Петер Вік, який написав рекомендаційні листи до свого знайомого Кнепусу. Автор співчуває своєму героєві, що не заважає йому іронізувати з приводу його наївності. Наприклад, коли Крістіан оселився в будинку вчителя, «на душі в нього, – пише Андерсен, – було спокійно в радісно: нарешті він вийшов на уторовану дорогу до свого щастя <...>, світ знову став увялятися йому казкою» [1].

Опис основних подій у житті Наомі також датований. Так, 4 вересня 1819 року Наомі вирушила в подорож до Копенгагена. Тут вона знайомиться з цирковим наїзником, красенем-поляком Владиславом, закохується в нього й навесні 1820 року разом із ним тікає в Австрію. Розчарувавшись у своєму коханці, вона продовжує подорож до Італії разом із графом, своїм названим батьком. У 1833 році разом зі своїм чоловіком маркізом вона приїжджає в Париж і бере участь у святкуванні річниці Липневої революції.

Так, у третій частині роману Андерсен описує пам'ятки Італії: музеї, живописні полотна, скульптури. Коли герої потрапляють до Відня, письменник включає в роман опис Бельведера – картинної галереї, в якій зберігалися полотна Рубенса, Ван Дейка й інших художників. Зображуючи Париж 1830-х років, Андерсен намагається передати атмосферу культурного й історичного життя країни в епоху правління короля Луї Філіпа. Зокрема, він згадує про пісні Беранже, про «Собор Паризької Богоматері» Віктора Гюго. У романі є опис картини, яка висіла в одній із кімнат маркіза. На ній була зображена сцена із «Собору Паризької Богоматері»: Квазімодо змагає від болю й спраги, і тоненька чарівна Есмеральда простягає йому черепок із водою.

Андерсен включає в роман імена історичних осіб. Зокрема, він зображує появу короля Франції Луї Філіпа в оточенні синів і генералів на відкритті статуї Наполеона на Вандомській колоні.

Тема Наполеона неодноразово виникає в розмовах між героями. Так, коли один із придворних зауважує, що Наполеон був пихатий і холодний, що він був схожий на Нерона, Наомі захищає імператора. Вона порівнює його з плугом, який, орючи землю, перерізає траву й коріння, розчленовує черв'яків, але це необхідно, «щоб у борознах смерті колосилася пшениця» [1]. За допомогою подібних висловлювань героїні автор підкреслює її рішучість, а також те, що вона живе за жорстоким законом: «мета виправдовує засоби».

Автор наділяє Наомі рішучим характером. Вона красива, розумна, пихата, не уявляє свого життя без багатства, тому й виходить за маркіза, якого не любить. Їй не докоряє сумління, для неї життя – гра. У кінці роману, повернувшись у рідні краї, вона

зустрічає похоронну процесію, яка не викликає в неї співчуття, тому що небіжчик був усього лише скрипаль. Автор ніяк не коментує таку поведінку героїні, але читачеві ясно: у неї немає серця.

Висновки і пропозиції. Майстерність романіста відображається не тільки в створенні характерів, побудові сюжету, але й у ретельно продуманій композиції. Кожний розділ роману має добре підібрані епіграфи з творів Вольтера, Шиллера, Гете, Ейхендорфа, Гейне й інших авторів. У структурі роману важливу роль грають мотиви будинку, сім'ї і їх руйнування, мотиви долі, зустрічі та гри, а також опис, зокрема екфрасис. Усі описані в романі картини пов'язані з філософською проблематикою твору, з вічною проблемою боротьби між добром і злом, між ангельським і демонічним.

Список літератури:

1. Андерсен Г. К. Всего лишь скрипач / пер. С. Белокрыницкой. М.: Изд-во «Текст». 2001. 352 с. URL: www.sky-art.com (дата звернення: 10.08.2018).
2. Белинский В. Импровизатор, или Молодость и мечты итальянского поэта. Роман датского писателя Андерсена: в 14 т. Т. 8. М.: Изд-во АН СССР, 1955. С. 490–491.
3. Белокрыницкая С. От переводчика. М.: Изд-во «Текст». 2001. 352 с. URL: www.sky-art.com (дата звернення: 10.08.2018).
4. Гренбек Бо. Г. Х. Андерсен. Жизнь. Творчество. Личность. URL: <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/grenbek-andersen/index.htm> (дата звернення 8.08.2018).
6. Kastbjerg K. The Danish Gothic of B. S. Ingemann, H. C. Andersen, Karen Blixen and Beyond. A disser. ... the degree of Doctor of Philosophy: University of Washington, 2013. 399 с.
7. Мацапура В. Роман Г. К. Андерсена «Лишь скрипаль»: поэтика і контекст. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія». 2017. Вип. 76, С. 63–67.
7. J. Andersen. Hans Christian Andersen a new life. New York, 2003. 624p.
8. Co-creating Literature Across Media and Modes of Expression: Hans Christian Andersen's "In the Children's Room" (1865) and "Dance, Dance, Doll of Mine!" (1872). URL: <https://www.thefreelibrary.com/Co-creating+Literature+Across+Media+and+Modes+of+Expression%3A+Hans...-a0536987781>.

ПОЭТИКО-КОНТЕКСТУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ РОМАНА Г. К. АНДЕРСЕНА «ВСЕГО ЛИШЬ СКРИПАЧ»

В статье проанализированы особенности поэтики романа с учетом перманентной проблематики в творчестве писателя, а именно борьбы между добром и злом. В частности, внимание сосредоточено на мастерстве создания характеров. Автор исследует особенности построения сюжета, роли эпиграфов в функциональности имаго. Постулируется идея о неотделимости авторского мировоззрения и контекстуального образа в романе. В результате засвидетельствована когеренция поэтики на основе философской экзистенциальной проблематики.

Ключевые слова: жанр, поэтика, роман, художественная структура, имаго, стиль.

POETIC AND CONTEXT PECULIARITIES OF THE NOVEL "ONLY A FIDDLER" BY H. C. ANDERSEN

The article analyzes the features of the poetics of the novel, taking into account the permanent problems in the writer's work, namely the struggle between good and evil. In particular, attention is focused on the skill of creating characters. The author explores the features of plot construction, the role of epigraphs in the functionality of imagoes. The idea of the inseparability of the author's world outlook and the contextual image in the novel is postulated. As a result, coherences of poetics are attested on the basis of philosophical existential problems.

Key words: genre, poetics, novel, artistic structure, imago, style.